

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

**з навчальної дисципліни «Психологія толерантності»
вибіркових компонент освітньої програми другого (магістерського)
рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.22 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету №
6 Протокол від 26.08.22 р. № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.22 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології (протокол від 17.08.22 р. № 7)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат соціологічних наук
Мороз А.В.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії культури, кандидат психологічних наук, доцент Віденєєв І.О.;
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами, денна форма навчання

	Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
		Всього	з них:					
			лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 3								
	Тема №1: Феномен толерантності в сучасному суспільстві	30	10	-	4	-	16	
	Тема № 2: Види толерантності, їх сутність	20	4	-	2	-	14	
	Тема № 3. Формування та розвиток толерантності	70	10	-	20	-	40	
	Всього:	120	24		26		70	залік

2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

	Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
		Всього	з них:					
			лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 3								
	Тема №1: Феномен толерантності в сучасному суспільстві	30	2	-	-	-	28	
	Тема № 2: Види толерантності, їх сутність	20	2	-	-	-	18	
	Тема № 3. Формування та розвиток толерантності	70	2	-	6	-	62	
	Всього:	120	6		6		108	залік

3. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 1. Феномен толерантності в сучасному суспільстві.

Практичне заняття 1. Толерантність як особистісна характеристика.

Навчальна мета заняття: закріплення знання щодо діагностики рівня толерантності особистості.

Час проведення 4 години (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання). Місце проведення - навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Основні психологічні критерії, функції й показники толерантності.
2. Психологічні характеристики толерантності та інтолерантності особистості.
3. Визначення індексу толерантності.
4. Визначення рівня толерантності.

Хід проведення заняття:

1. Організаційна частина (до 5 хв.)
 - привітання викладача зі студентами;
 - виявлення відсутніх;
 - перевірка підготовленості групи до заняття.
2. Мотивація та стимулювання навчальної діяльності студентів (3 – 5 хв.)
 - повідомлення теми, мети та завдань заняття;
 - мотивація вивчення теми;
 - повідомлення плану заняття.
3. Виконання практичного завдання (55 – 60 хв.):
 - теоретичне обґрунтування практичного заняття;
 - проведення дослідження, обробка та аналіз результатів, формулювання висновків та їхнє обговорювання;
4. Підбиття підсумків заняття (до 5 хв.)
 - повідомлення про досягнення запланованої мети;
 - оцінювання роботи студентів, мотивація їхньої наступної діяльності.
5. Повідомлення домашнього завдання (до 5 хв.)

Методичні вказівки.

1. Основні психологічні критерії, функції й показники толерантності.

Проблема дослідження толерантності досить молода як в Україні, так і в інших зарубіжних країнах. Перші роботи по цій темі з'являються лише в середині 90-х років. Їх авторами були Г. Олпорт, В. Michele, Kamungeremu David, Vogt W. Paul, Wandberg Robert та ін. Важливим чинником світового визнання необхідності вивчення цієї проблеми стала Декларація принципів толерантності, що була одностайно прийнята представниками 185 країн світу 16 листопада 1995 р. на XXVIII сесії Генеральної конференції держав - членів ЮНЕСКО.

Вивченням толерантності найглибше стали займатися тільки зараз, оскільки політична обстановка у світі зробила необхідним вивчення

проблеми толерантності як основного принципу взаємин людей. Терпимість до іншої людини, нації або культури, що розрізняється по своїх цінностях і стилі життя, є однією з передумов гармонії у сучасному світі.

Сучасні дослідження толерантності направлені на її чотири основні аспекти: толерантність як психофізіологічна стійкість особистості, толерантність як інтегральна характеристика особистості, толерантність як система цінностей і установок особистості та соціологічний аспект толерантності. Все більшу увагу привертає до себе дослідження толерантності як інтегральної характеристики особистості, яка формується в результаті впливу безлічі соціальних і психологічних чинників, що діють в одному напрямі і в цілому визначають позитивний або негативний погляд людини на світ (стійкість до невизначеності, ментальна гнучкість, внутрішній локус контролю, комунікативна толерантність, альтруїзм та ін.). Але, незважаючи на це, психологічні аспекти толерантності й досі є мало дослідженими і відношення до них у науковій літературі неоднозначне.

Основними психологічними критеріями і показниками толерантності є :

1. соціальна активність - готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях з метою досягнення поставлених цілей і будування конструктивних відносин у суспільстві;
2. дивергентність поведінки - здатність нестандартно вирішувати звичайні проблеми, задачі (орієнтація на пошук декількох варіантів рішення);
3. мобільність поведінки - здібність до швидкої зміни стратегії або тактики з урахуванням обставин, що складаються;
4. емпатія - адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини;
5. стійкість особи - сформованість соціально - етичних мотивів поведінки особи в процесі взаємодії з людьми інших етнічних і соціальних спільнот.

2. Психологічні характеристики толерантності та інтолерантності особистості.

Толерантна людина визнає світ у його різноманітті і готова вислухати будь - яку точку зору. Толерантна особа більше орієнтована на себе в роботі, творчому процесі, теоретичних роздумах. У проблемних ситуаціях толерантні люди схильні звинувачувати себе, прагнучи особистої незалежності. Прагнення належати до суспільних інститутів у інтолерантних людей виражено значно сильніше, ніж у толерантних. Таким чином, виділяються два шляхи розвитку особистості: толерантний та інтолерантний .

Г.Олпорт також дав узагальнену характеристику толерантній особистості за низкою параметрів:

- орієнтація на себе (толерантна людина більше орієнтована на особистісну незалежність, менше - на приналежність зовнішнім інститутам і авторитетам);
- потреба у визначеності (толерантна людина визнає різноманіття, готова вислухати будь - яку точку зору і відчуває менший дискомфорт у стані невизначеності);

- менша прихильність до порядку (толерантна людина менш орієнтована на соціальний порядок, менш педантична);
- здібність до емпатії (схильність мати більш адекватні думки про людей);
- перевага свободи, демократії (для неї не має великого значення ієрархія в суспільстві);
- знання самої себе (толерантна людина добре поінформована про свої достоїнства і недоліки і не схильна у всіх бідах звинувачувати оточуючих);
- відповідальність (розвинене відчуття відповідальності, не перекладає відповідальність на інших);
- захищеність (відчуття безпеки і переконаність, що із загрозою можна справитися)/
- Дробижева Л.М., розглядаючи особливості толерантності – інтолерантності особистості, говорить про те, що необхідно виділяти та враховувати п'ять точок на шкалі "толерантність - інтолерантність".
- 1). Протекціоністська толерантність. Суть ставлення до об'єкта толерантності полягає в тому, що суб'єкт толерантності (інститут, організація або індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але і робить все можливе, щоб допомагати тим людям, групам людей, які, на його думку, потерпають від інтолерантного відношення з боку суспільства і т. д. Якщо суб'єктом даного типу толерантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищих проявах емпатії, співчуття і т.д.
- 2). Ціннісна толерантність. Система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильним жорстким дотриманням принципів толерантності. Як вже вище неодноразово говорилося, система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально - демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних. У рамках конструкції ідеальних типів передбачається, що суб'єкт не ставить під сумнів принципи толерантності ні у внутрішньому діалозі, ні в комунікаціях, що носять непублічний характер.
- 3). Прихована інтолерантність. Суб'єкт розуміє важливість принципів толерантності та небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолерантності або інтолерантності дій, але в силу внутрішніх симпатій і антипатій, власних установок і поглядів відноситься упереджено до представників різних соціально - демографічних груп, може думати про нетерпиме ставлення або навіть нетолерантні дії по відношенню до цих груп. У той же час його ставлення і

висловлювання носять явно непублічний характер і не можуть впливати на суспільні настрої та дії.

- 4). Вербальна інтолерантність. Суб'єкт вважає можливими і іноді навіть необхідними публічні висловлювання по відношенню до представників тих чи інших соціально - демографічних груп. Він вважає неможливими для себе які -небудь публічні дії - насильство, заборони і т.д., але не вважає за необхідне приховувати свої погляди.
- 5). Агресивна інтолерантність в поведінці. Суб'єкт вважає виправданим підготовку та вчинення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство по відношенню до об'єкта інтолерантності. Ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильною за ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури. Нерідко така поведінка пов'язано з певним рівнем соціалізації або навіть установками на девіантну або кримінальну поведінку .

3. Визначення індексу толерантності

Толерантність – це особистісна або суспільна характеристика, що припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатовимірні, а отже й погляди на цей світ різні, вони не можуть і не повинні зводитись до одноманітності або бути на чийсь користь.

Для діагностики загального рівня толерантності групою психологів центру "Гратіс" був розроблений експрес-опитувальник "Індекс толерантності". У його основу був покладений вітчизняний і зарубіжний досвід у цій галузі (Солдатова, Кравцова, Хухлаєв, Шайгерова, 2002). Стомлений матеріал опитувальника склали твердження, що відображають як загальне ставлення до навколишнього світу і інших людей, так і соціальні установки в різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність і інтолерантність людини. У методику включені твердження, що виявляють ставлення до деяких соціальних груп (меншин, психічно хворим людям, жебракам), комунікативні установки (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивної співпраці). Спеціальна увага приділена етнічній толерантності-інтолерантності (ставлення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції). Три субшкали опитувальника спрямовані на діагностику таких аспектів толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості

Експрес- опитувальник " Індекс толерантності "(Г.У.Солдатова, О.А.Кравцова , О.Е. Хухлаєв , Л.А.Шайгерова)

Для діагностики загального рівня толерантності групою психологів центру "Гратіс" був розроблений експрес – опитувальник "Індекс толерантності". У його основу ліг вітчизняний та зарубіжний досвід у цій галузі (Солдатова, Кравцова, Хухлаєв, Шайгерова, 2002). Стимульований матеріал опитувальника склали твердження, що відображають як загальне ставлення до навколишнього світу й інших людей, так і соціальні установки в

різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність та інтолерантність людини. У методику включені твердження, що виявляють ставлення до деяких соціальних груп (меншин, психічно хворих людей , жебраків), комунікативні установки (повага до думки опонентів , готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивної співпраці) . Спеціальна увага приділена етнічній толерантності - інтолерантності (відношення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції). Три субшкали опитувальника спрямовані на діагностику таких аспектів толерантності, як етнічна толерантність , соціальна толерантність , толерантність як риса особистості .

Бланк методики

Інструкція: Оцініть , будь ласка , наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями , і відповідно з цим поставте галочку або будь-який інший значок навпроти кожного твердження :

№	Твердження	Абсолютне ні	Не згоден	Швидше не згоден	Швидше згоден	Згоден	Повністю згоден
1.	У засобах масової інформації може бути представлено будь-яка думка						
2.	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності						
3.	Якщо друг зрадив, треба помститися йому						
4.	До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку						
5.	У суперечці може бути правильною тільки одна точка зору						
6.	Жебраки й бродяги самі винні у своїх проблемах						
7.	Нормально вважати, що твій народ краще за всі інші						
8.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися						
9.	Навіть якщо у мене є своя думка, я готовий вислухати й інші точки зору						
10.	Всіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства						
11.	Я готовий прийняти як члена своєї сім'ї людину будь-якої						

	національності						
12	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, так як у місцевих проблем не менше						
13	Якщо хтось поводить ся зі мною грубо, я відповідаю тим же						
14	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей						
15	Для наведення порядку в країні необхідна "сильна рука"						
16	Приїжджі повинні мати ті ж права, що і місцеві жителі						
17	Людина, яка думає не так, як я, викликає у мене роздратування						
18	До деяких націй і народів важко добре ставитися						
19	Безлад мене дуже дратує						
20	Будь-які релігійні течії мають право на існування						
21	Я можу уявити чорношкірого людини своїм близьким другом						
22	Я хотів би стати більш терплячою людиною по відношенню до інших						

Обробка результатів:

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат , без поділу на субшкали.

Кожній відповіді на пряме твердження присвоюється бал від 1 до 6 ("абсолютно не згоден " - 1 бал , "повністю згоден " - 6 балів). Відповідям на зворотні твердження присвоюються реверсивні бали ("абсолютно не згоден " - 6 балів , "повністю згоден " - 1 бал) . Потім отримані бали сумуються.

Номери прямих тверджень : 1 , 9 , 11 , 14 , 16 , 20 , 21 , 22.

Номери зворотних тверджень : 2, 3 , 4 , 5 , 6 , 7 , 8 , 10 , 12 , 13 , 15 , 17 , 18 , 19.

Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за такими ступенями:

22-60 - низький рівень толерантності . Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини і наявності у неї виражених інтолерантних установок по відношенню до навколишнього світу і людей .

61-99 - середній рівень. Такі результати показують респонденти , для яких характерне поєднання як толерантних , так і інтолерантних рис . В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно , в інших можуть проявляти інтолерантність .

100-132 - високий рівень толерантності . Представники цієї групи мають

виражені риси толерантної особистості . У той же час необхідно розуміти , що результати , що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів) , можуть свідчити про розмивання у людини " кордонів толерантності " , пов'язаному , наприклад , з психологічним інфантилізмом , тенденціями до потурання , поблажливості чи байдужості . Також важливо враховувати , що респонденти , що потрапили в цей діапазон , можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника та цілі дослідження) .

Для **якісного** аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали :

1. Етнічна толерантність : 2, 4 , 7 , 11 , 14 , 18, 21 .
2. Соціальна толерантність : 1 , 6 , 8 , 10 , 12 , 15 , 16 , 20 .
3. Толерантність як риса особистості: 3 , 5 , 9 , 13 , 17 , 19 , 22.

Субшкала "етнічна толерантність" виявляє ставлення людини до представників інших етнічних груп і установки в сфері міжкультурної взаємодії .

Субшкала "соціальна толерантність" дозволяє досліджувати толерантні та інтолерантні прояви щодо різних соціальних груп (меншин , злочинців , психічно хворих людей) , а також вивчати установки особистості по відношенню до деяких соціальних процесів.

Субшкала "толерантність як риса особистості" включає пункти , що діагностують особистісні риси , установки і переконання , які значною мірою визначають ставлення людини до навколишнього світу.

4. Визначення рівня толерантності.

Опитувальник для вимірювання толерантності був спочатку розроблений для оцінки впливу тренінгу толерантності (Солдатова, Шайгерова, Шарова, 2000) на свідомість старшокласників (Магун, Жамкочьян, Магура, 2000). Зміст методики жорстко не прив'язаний до конкретних особливостей згаданого тренінгу, і її можна використовувати в більш широкому контексті.

У відборі і конструюванні питань автори спиралися на загальнотеоретичні уявлення про толерантність та на наявний в західній соціальній психології досвід вимірювання даної характеристики. Всі питання методики спрямовані на виявлення різних установок, тому це опитувальник, як і переважна більшість інших, вимірює, перш за все, толерантність вербальної поведінки людей.

До складу опитувальника увійшли твердження, спрямовані на виявлення різних видів толерантності: толерантності до представників інших націй, вихідців з інших місць, представників інших культур; толерантності до інших поглядів, в тому числі поглядів і думок меншості; толерантності до відступів від загальноприйнятих норм, правил і стереотипів; толерантності до складності та невизначеності навколишнього світу.

Хоча опитувальник спочатку використовувався для підлітків, у питаннях, включених до його складу, майже немає вікової специфіки, і тому

при незначній модифікації дана методика може бути застосована до вивчення представників різних вікових категорій. При дослідженні ефективності впливу тренінгу толерантності методика проводиться два рази - до і після проведення тренінгу.

Література

Основна:

1. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межкультурной толерантности: учеб. пособие/ Л.Г. Почебут. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. – 281 с.
2. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой].- М.: Смысл, 2008. - 172 с.

Додаткова:

1. На пути к толерантному сознанию / [отв. ред. А.Г. Асмолов]. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Солдатова Г.У. Практическая психология толерантности, или как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души./ Г.У. Солдатова // Век толерантности. - 2003. - № 6. С. 60-69.
3. Тишков, В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах/В.А. Тишков// Толерантность и культурная традиция: Сб. ст./ Под ред. М.Ю. Мартыновой. - М.: Изд-во РУДН, 2002. - С. 9 - 32.

Тема № 2. Види толерантності, їх сутність.

Практичне заняття 2. Психодіагностика окремих видів толерантності

Навчальна мета заняття: закріплення знання щодо видів толерантності, їх сутність та методи діагностики.

Час проведення 2 години (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання). Місце проведення - навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Види толерантності, їх сутність.
2. Визначення рівня комунікативної толерантності.
3. Визначення типів етнічної ідентичності.
4. Визначення рівня толерантності до невизначеності.

Хід проведення заняття:

1. Організаційна частина (до 5 хв.)
 - привітання викладача зі студентами;
 - виявлення відсутніх;
 - перевірка підготовленості групи до заняття.
2. Мотивація та стимулювання навчальної діяльності студентів (3 – 5 хв.)
 - повідомлення теми, мети та завдань заняття;
 - мотивація вивчення теми;
 - повідомлення плану заняття.
3. Виконання практичного завдання(55 – 60хв.):

- теоретичне обґрунтування практичного заняття;
- проведення дослідження, обробка та аналіз результатів, формулювання висновків та їхнє обговорювання;
- 4. Підбиття підсумків заняття (до 5 хв.)
- повідомлення про досягнення запланованої мети;
- оцінювання роботи студентів, мотивація їхньої наступної діяльності.
- 5. Повідомлення домашнього завдання (до 5 хв.)

Методичні вказівки.

1. Види толерантності, їх сутність

На початку XXI століття проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку із процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні і етнічні ідентичності різних культур і народів. Формування громадянського суспільства неможливе без відповідного усвідомлення фундаментальних цінностей демократії. Однією з основних таких цінностей є цінність толерантності. Проблема толерантності сьогодні — одна з центральних проблем як глобального, так і національного порядку.

За визначенням проф. А. Чічановського, толерантність — це терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки. Це повага або визнання рівності інших, відмова від домінування чи насильства. Інакше кажучи, постійні, цілеспрямовані зусилля для створення такого інформаційного поля, яке б культивувало в людині і суспільстві настанову на самообмеження, злагоду та співробітництво, на емоційну мобілізацію на злагоду культур [16, 92].

На думку Н. М. Федотової, толерантність — це визнання легітимності законних інтересів іншого, що не розходяться з мораллю, і відвертість по відношенню до його досвіду, готовність до діалогу і до розширення власного досвіду у цьому випадку [14, 10]. Саме так повинні ставитися суб'єкти юридичної діяльності один до одного.

Проведемо типологізацію толерантності за соціальними сферами її буття:

1) гендерна толерантність — неупереджене ставлення до представників іншого полу, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншого полу, відсутність ідей про перевагу одного полу над іншим;

2) вікова толерантність — неупередженість до апріорних “недоліків” людини, пов'язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятою у багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) освітня толерантність; очевидно, що даний тип толерантності має відношення до побутової сфери і не пов'язаний з обговорюваним питанням, де рівень освіти суб'єктів права є вирішальним чинником;

4) міжнаціональна толерантність — ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції “презумпції національної невинності”;

5) расова толерантність — відсутність упереджень до представників

іншої раси;

6) релігійна толерантність — ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

7) географічна толерантність — неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

8) міжкласова толерантність — терпиме ставлення до представників різних майнових шарів — багатих до бідних, бідних до багатих;

9) фізіологічна толерантність — ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

10) політична толерантність — ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

11) сексуально орієнтована толерантність — неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

12) маргінальна толерантність (толєрантність стосовно маргіналів) — ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголікєв, ув'язнених і т.д.

Види толєрантності та інтолєрантності за ієрархічним принципом сходження від першого до другого:

а) протекціоністська толєрантність — полягає в тому, що суб'єкт толєрантності (інститут, організація або індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але й робить усе можливе, щоб допомагати тим організаціям або групам людей, які, на його думку, зазнають інтолєрантного ставлення з боку суспільства в цілому або його окремих сегментів; надає квоти для одержання роботи або зарахування у вищий навчальний заклад представникам певних етнічних меншостей; допомагає людям, які є об'єктами інтолєрантних відносин через свої політичні погляди, фізичні недоліки або сексуальну орієнтацію і т.д.; якщо суб'єктом даного типу толєрантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищі прояви емпатії, жалю і т.д.; якщо ж суб'єктом протекціоністської толєрантності є держава або окремі її інститути, насамперед ті, які розподіляють матеріальні блага, то тут можуть виникнути серйозні дискусії, пов'язані із суперечністю між принципами толєрантності і соціальної справедливості;

б) ціннісна толєрантність — це система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильно твердим слїдуванням принципам толєрантності; система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних;

в) прихована інтолєрантність — суб'єкт розуміє важливість принципів толєрантності і небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолєрантності або інтолєрантних дій, але в силу внутрішніх симпатій і антипатій, власних настанов і поглядів ставиться упереджено до представників різних соціально-демографічних груп; його ставлення і висловлення носять явно непублічний характер і не можуть впливати на

суспільні настрої і дії;

г) вербальна інтолерантність — суб'єкт вважає за можливе і іноді навіть необхідними публічні висловлення стосовно представників тих або інших соціально-демографічних груп; він вважає неможливим для себе які-небудь публічні дії — насильство, заборони і т.д., але не вважає за необхідне приховувати свої погляди;

д) агресивна поведінкова інтолерантність — суб'єкт вважає виправданим підготовку і здійснення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта інтолерантності; ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильним ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури; нерідко така поведінка пов'язана з певним рівнем соціалізації або навіть настановами на девіантну або кримінальну поведінку; у тому випадку, коли суб'єктом є інститут, це пов'язано з певною державною політикою тоталітарного суспільства [8, 34-41].

Ведучи мову про рівні існування толерантності, можна виділити такі:

- цивілізаційний;
- міжнародний (міждержавний);
- етнічний;
- соціальний;
- індивідуальний.

Толерантність цивілізаційна (або соціокультурна) передбачає ненасильство у контактах різних культурних світів (цивілізацій). Тому соціокультурний (цивілізаційний) вимір толерантності, як найзагальніший рівень її існування, є умовою творчого розвитку “культури світу” (термін ЮНЕСКО) у сучасності.

Толерантність у міжнародних відносинах є умовою співпраці і мирного співіснування держав незалежно від їхніх розмірів, економічного розвитку, етнічної чи релігійної приналежності їхнього населення.

Етнічна толерантність є основним засобом досягнення гармонії національних відносин у мультинаціональних суспільствах, тому що базується на визнанні того факту, що за відмінностями криється суттєва подібність.

Соціальна толерантність, яку можна визначити як ненасильницьке, поважне ставлення до різних соціальних груп, є гармонізацією відносин у суспільстві.

На індивідуальному рівні толерантність є доброчинністю, тобто нормою поведінки відповідальної особистості. Толерантність стосовно людей, які відрізняються від нас своїми поглядами і звичками, вимагає розуміння того, що істина не може бути простою, що вона багатогранна і що існують інші погляди, здатні пролити світло на ту чи іншу її сторону. Саме цей рівень існування толерантної свідомості виступає фундаментом будь-якої терпимості у суспільстві.

Таким чином, толерантність є базовою цінністю відкритого суспільства. Відкритість суспільства своїм власним змінам та інноваціям означає

одночасно і відкритість його назовні, іншим культурним нормам і принципам. Тому толерантність, критичне мислення, свобода і відповідальність особистості у відкритому суспільстві пов'язані один з одним, становлять фундамент демократії і створюють умови розвитку, руху суспільства вперед.

2. Визначення рівня комунікативної толерантності

Методика діагностики загальної комунікативної толерантності, запропонована В. В. Бойко (Практична психодіагностика, 1998), дозволяє діагностувати толерантні і інтолерантні установки особистості в процесі спілкування.

Згідно методики комунікативна толерантність, чи толерантність у спілкуванні, підрозділяється на ситуативну, типологічну, професійну і загальну.

Рівень ситуативної толерантності визначається ставленням людини до конкретного партнера в спілкуванні (дружини, колеги, випадкового знайомого), типологічної - ставленням до збірному типу або групі людей (представникам будь-якої національності, професії, соціального шару). Професійна комунікативна толерантність проявляється в робочій обстановці, у взаємодії з тими людьми, з якими доводиться мати справу за родом діяльності (клієнтами, пацієнтами). Загальна комунікативна толерантність обумовлена життєвим досвідом, властивостями характеру, моральними принципами і значною мірою зумовлює інші форми комунікативної толерантності.

Комунікативна толерантність – це характеристика відносин особистості до людей, що показує ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії.

Комунікативна толерантність - одна з найважливіших і дуже інформативних рис людини. Вона є збіркою, оскільки в ній відбиваються фактори долі і виховання, досвід спілкування особистості і різні її прояви - культура, цінності, потреби, інтереси, установки, характер, темперамент, звички, особливості мислення. Дана характеристика особи відноситься до стержневих, бо значною мірою визначає її життєвий шлях та діяльність - положення в найближчому оточенні та на роботі, просування в кар'єрі і виконання професійних обов'язків. Це системоутворююча характеристика особистості, оскільки з нею погоджуються і становлять психологічний ансамбль багато інших якостей індивіда, передусім моральні, характерологічні та інтелектуальні. Ось чому особливості комунікативної толерантності людини можуть свідчити про її психічне здоров'я, внутрішню гармонію або дисгармонію, про здатність до самоконтролю та самокорекції.

Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (В. В. Бойко)

Інструкція: Оцініть, наскільки наведені нижче судження вірні по відношенню до Вас. При відповіді використовуйте бали від 0 до 3, де

- 0 - зовсім невірно,
 1 - вірно в деякій мірі,
 2 - вірно в значній мірі,
 3 - вірно у вищій ступеня.

Шкала 1. Неприятие или непонимание индивидуальности другого человека

№	Утверждения	Баллы
1.	Медлительные люди обычно действуют мне на нервы	
2.	Меня раздражают суетливые, непоседливые люди	
3.	Шумные детские игры я переношу с трудом	
4.	Оригинальные, нестандартные, яркие личности чаще всего действуют на меня отрицательно	
5.	Безупречный во всех отношениях человек насторожил бы меня	
Всего:		

Шкала 2. Использование себя в качестве эталона при оценке поведения и образа мыслей других людей.

№	Утверждения	Баллы
6.	Меня обычно выводит из равновесия несообразительный собеседник	
7.	Меня раздражают любители поговорить	
8.	Меня затрудняет разговор с безразличным для меня попутчиком в поезде (самолете), начатый по его инициативе	
9.	Я бы тяготился разговорами случайного попутчика, который уступает мне по уровню знаний и культуры	
10.	Мне трудно найти общий язык с партнерами иного интеллектуального уровня, чем у меня	
Всего:		

Шкала 3. Категоричность или консерватизм в оценках других людей

№	Утверждения	Баллы
11.	Современная молодежь вызывает неприятные чувства своим внешним видом (прически, косметика, наряды)	
12.	Так называемые “новые русские” обычно производят неприятное впечатление либо бескультурьем, либо рвачеством	
13.	Представители некоторых национальностей в моем окружении откровенно мне несимпатичны	
14.	Есть тип мужчин (женщин), который я не выношу	
15.	Терпеть не могу деловых партнеров с низким	

	интеллектуальным или профессиональным уровнем	
		Всего:

Шкала 4. Неумение скрывать или сглаживать неприятные чувства при столкновении с некоммуникабельными качествами партнеров

№	Утверждения	Баллы
16.	Считаю, что на грубость надо отвечать тем же	
17.	Мне трудно скрыть, если человек мне чем-либо неприятен	
18.	Меня раздражают люди, стремящиеся в споре настоять на своём	
19.	Мне неприятны самоуверенные люди	
20.	Обычно мне трудно удержаться от замечания в адрес озлобленного или нервного человека, который толкается в транспорте	
		Всего:

Шкала 5. Стремление переделать, перевоспитать партнеров

№	Утверждения	Баллы
21.	Я имею привычку поучать окружающих	
22.	Невоспитанные люди возмущают меня	
23.	Я часто ловлю себя на том, что пытаюсь воспитывать кого-либо	
24.	Я по привычке постоянно делаю кому-либо замечания	
25.	Я люблю командовать близкими	
		Всего:

Шкала 6. Стремление подогнать партнера под себя, сделать его "удобным"

№	Утверждения	Баллы
26.	Меня раздражают старики, когда они в час пик оказываются в городском транспорте или в магазинах	
27.	Жить в номере гостиницы с посторонним человеком для меня просто пытка	
28.	Когда партнер не соглашается в чем-то с моей правильной позицией, то обычно это раздражает меня	
29.	Я проявляю нетерпение, когда мне возражают	
30.	Меня раздражает, если партнер делает что-то по-своему, не так, как мне того хочется	
		Всего:

Шкала 7. Неумение прощать другим ошибки, неловкость, непреднамеренно причиненные вам неприятности.

№	Утверждения	Баллы
31.	Обычно я надеюсь, что моим обидчикам достанется по заслугам	
32.	Меня часто упрекают в ворчливости	
33.	Я долго помню обиды, нанесенные мне теми, кого я ценю или уважаю	
34.	Нельзя прощать сослуживцам бестактные шутки	
35.	Если деловой партнер непреднамеренно заденет мое самолюбие, я на него, тем не менее, обижусь	
Всего:		

Шкала 8. Нетерпимость к физическому или психическому дискомфорту, создаваемому другими людьми

№	Утверждения	Баллы
36.	Я осуждаю людей, которые плачутся в чужую жилетку	
37.	Внутренне я не одобряю своих знакомых, которые при удобном случае рассказывают о своих болезнях	
38.	Я стараюсь уходить от разговора, когда кто-нибудь начинает жаловаться на свою семейную жизнь	
39.	Обычно я без особого внимания выслушиваю исповеди друзей (подруг)	
40.	Мне иногда нравится позлить кого-нибудь из родных или друзей	
Всего:		

Шкала 9. Неумение приспосабливаться к характеру, привычкам и желаниям других

№	Утверждения	Баллы
41.	Как правило, мне трудно идти на уступки партнерам	
42.	Мне трудно ладить с людьми, у которых плохой характер	
43.	Обычно я с трудом приспосабливаюсь к новым партнерам по совместной работе	
44.	Я стараюсь не поддерживать отношения с несколькими странными людьми	
45.	Чаще всего я из принципа настаиваю на своем, даже если понимаю, что партнер прав	
Всего:		

Обробка результатів

За кожною шкалою підраховується загальна сума балів. Максимальне число балів за кожною шкалою - 15, загальна по всіх шкалах - 135. Чим вище число набраних респондентом балів, тим вище ступінь його нетерпимості до оточуючих. У середньому, опитані набирають: вихователі дошкільних установ - 31 бал, медсестри - 43, лікарі - 40 балів. Розгляд відповідей за окремими шкалами дозволяє виявити найбільш характерні аспекти та тенденції прояву комунікативної толерантності та інтолерантності.

3. Визначення типів етнічної ідентичності

Поняття «етнічна толерантність» визначається в психології як позитивне ставлення до власної етнічної групи в поєднанні з позитивним ставленням до інших етнічних груп. Для формування громадянського суспільства необхідно виховання громадянина - людину, що володіє відповідними цьому суспільству ціннісними орієнтаціями. Одним з найважливіших якостей, притаманних такій людині, є етнічна толерантність - вміння терпимо, а головне - з розумінням ставитися до людей інших національностей, до їх звичаїв, традицій, культури, зразків поведінки, способу життя. Етнічна толерантність або, навпаки, етнічна інтолерантність багато в чому визначає характер міжнаціональних відносин.

Представлена надалі методична розробка дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість і його трансформації в умовах міжетнічної напруженості. Один з показників трансформації етнічної ідентичності - це зростання етнічної нетерпимості (інтолерантності). Толерантність / інтолерантності - головна проблема міжетнічних відносин в умовах зростання напруженості між народами - стала ключовою психологічною змінною при конструюванні даного опитувальника. Ступінь етнічної толерантності респондента оцінюється на основі наступних критеріїв: рівня "негативізму" щодо власної та інших етнічних груп, порога емоційного реагування на іноетнічне оточення, вираженості агресивних і ворожих реакцій у ставленні до інших груп.

Типи ідентичності з різною якістю і ступенем вираженості етнічної толерантності виділені на основі широкого діапазону шкали етноцентризму, починаючи від "заперечення" ідентичності, коли фіксується негативізм і нетерпимість по відношенню до власної етнічної групи, і закінчуючи національним фанатизмом - апофеозом нетерпимості та вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп.

Типи етнічної ідентичності (Г.У.Солдатова, С.В.Рижова)

Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності.

1. Етніонігілізм - одна з форм гіпоідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально - психологічних ніш не по етнічному критерію .

2. Етнічна індиферентність - розмивання етнічної ідентичності , виражене в невизначеності етнічної приналежності , неактуальність

етнічності .

3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) - поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості . Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп , який дозволяє розглядати її , з одного боку , як умову самостійності і стабільного існування етнічної групи , з іншого - як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі.

Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах зумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності , яка відповідає в опитувальнику трьом шкалам :

4 . Етноегоїзм - даний тип ідентичності може виражатися в нешкідливій формі на вербальному рівні, як результат сприйняття через призму конструкту " мій народ " , але може припускати , наприклад , напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за "чужий " рахунок .

5 . Етноізоляціонізм - переконаність у перевазі свого народу , визнання необхідності "очищення" національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбних союзів , ксенофобія .

6 . Етнофанатизм - готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше зрозумілих етнічних інтересів , аж до етнічних " чисток " , відмови іншим народам у праві користування ресурсами і соціальними привілеями , визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини , виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

Етноегоїзм , етноізоляціонізм і етнофанатизм уявляють собою щаблі гіперболізації етнічної ідентичності , що означає поява дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність проявляється в різних формах етнічної нетерпимості : від роздратування , що виникає як реакція на присутність членів інших груп , до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей , агресивних і насильницьких дій проти іншої групи і навіть геноциду (Солдатова , 1998).

У результаті серії експертних оцінок і пілотажних досліджень були відібрані 30 суджень - індикаторів , що інтерпретують кінець фрази : "Я - людина, яка ... " Індикатори відображають ставлення до власної та інших етнічних груп в різних ситуаціях міжетнічної взаємодії .

Бланк методики

Інструкція: Нижче наводяться висловлювання різних людей з питань національних відносин, національної культури. Поміркуйте, наскільки Ваше збігається з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду з даними висловлюваннями.

	Я – человек, который...	<i>Согласен</i>	<i>Скорее согласен</i>	<i>В чем-то согласен, в чем-то нет</i>	<i>Скорее не согласен</i>	<i>Не согласен</i>
1.	предпочитает образ жизни своего народа, но с большим интересом относится к другим народам					
2.	считает, что межнациональные браки разрушают народ					
3.	часто ощущает превосходство людей другой национальности					
4.	считает, что права нации всегда выше прав человека					
5.	считает, что в повседневном общении национальность не имеет значения					
6.	предпочитает образ жизни только своего народа					
7.	обычно не скрывает своей национальности					
8.	считает, что настоящая дружба может быть только между людьми одной национальности					
9.	часто испытывает стыд за людей своей национальности					
10.	считает, что любые средства хороши для защиты интересов своего народа					
11.	не отдает предпочтения какой-либо национальной культуре, включая и свою собственную					
12.	нередко чувствует превосходство своего народа над другими					
13.	любит свой народ, но уважает язык и культуру других народов					
14.	считает строго необходимым сохранять чистоту нации					
15.	трудно уживается с людьми своей национальности					
16.	считает, что взаимодействие с людьми других национальностей часто бывает источником неприятностей					

17.	безразлично относится к своей национальной принадлежности					
18.	испытывает напряжение, когда слышит вокруг себя чужую речь					
19.	готов иметь дело с представителем любого народа, несмотря на национальные различия					
20.	считает, что его народ имеет право решать свои проблемы за счет других народов					
21.	часто чувствует неполноценность из-за своей национальной принадлежности					
22.	считает свой народ более одаренным и развитым по сравнению с другими народами					
23.	считает, что люди других национальностей должны быть ограничены в праве проживания на его национальной территории					
24.	раздражается при близком общении с людьми других национальностей					
25.	всегда находит возможность мирно договориться в межнациональном споре					
26.	считает необходимым "очищение" культуры своего народа от влияния других культур					
27.	не уважает свой народ					
28.	считает, что на его земле все права пользования природными и социальными ресурсами должны принадлежать только его народу					
29.	никогда серьезно не относился к межнациональным проблемам					
30.	считает, что его народ не лучше и не хуже других народов					

Обробка результатів

Відповіді піддослідних переводяться у бали відповідно до шкали :

" згоден " - 4 бали;

" скоріше згоден " - 3 бали;

" в чомусь згоден , в чомусь ні " - 2 бали;

"скоріше не згоден " - 1 бал ;

" не згоден " - 0 балів.

Потім підраховується кількість балів по кожному з типів етнічної ідентичності (в дужках вказані пункти , що працюють на даний тип) :

- 1 . Етнігізм (пункти : 3 , 9 , 15 , 21 , 27).
- 2 . Етнічна індиферентність (5 , 11 , 17, 29 , 30).
- 3 . Норма (позитивна етнічна ідентичність) (1 , 7 , 13, 19 , 25).
- 4 . Етноогоїзм (6 , 12 , 16 , 18 , 24).
- 5 . Етноізоляціонізм (2 , 8 , 20 , 22 , 26).
- 6 . Етнофанатизм (4 , 10 , 14, 23 , 28).

Залежно від суми балів, набраних випробуванням за тією чи іншою шкалою (можливий діапазон - від 0 до 20 балів), можна судити про вираженість відповідного типу етнічної ідентичності , а порівняння результатів за всіма шкалами між собою дозволяє виділити один або кілька домінуючих типів .

4. Визначення рівня толерантності

Толерантність до невизначеності розглядається різними дослідниками як особистісна риса. Її діагностика необхідна в різних галузях психологічної роботи. Для визначення цього типу толерантності також можна використовувати проєктивні методи.

Вітчизняні дослідники визначають толерантність до невизначеності як:

- здатність до прийняття рішень і роздуми над проблемою, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки;

- як соціально-психологічну установку, що володіє афективними, когнітивними і поведінковими компонентами;

- здатність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозові, а як такі, що містять виклик;

- здатність витримувати напругу кризових, проблемних ситуацій.

Таким чином «толерантність до невизначеності» розуміють як: індивідуальну (особистісну) змінну, індивідуальну схильність, здатність, що відносяться до когнітивної та емоційно-вольової сфер, культуральну складову, розкид реакцій, характеристику індивідуальної саморегуляції та соціально-психологічну установку. Інтолерантність розуміється як тенденція оцінювання або сприйняття.

Методика "Толерантність до невизначеності" С. Баднер в модифікації Г.У.Солдатової..

Інструкція: Оцініть, будь ласка, ступінь своєї згоди або незгоди з приведеними нижче твердженнями. Оцінку надайте наступним чином:

Абсолютно згоден 7 балів,

Згоден - 6 балів,

Швидше згоден 5 балів,

Не знаю 4 бала,

Скоріше не згоден 4 балів,

Не згоден 2 бали,

Абсолютно не згоден 1 бал.

1. Специалист, который не может дать четкий ответ, видимо, не слишком много знает
2. Я бы хотел пожить за границей какое-то время
3. Нет такой проблемы, которую нельзя было бы решить
4. Люди, которые подчинили свою жизнь расписанию,наверное, лишают себя большинства радостей жизни
5. Хорошая работа – это та,на которой всегда ясно, что делать и как это нужно сделать.
6. Интереснее заниматься сложной проблемой, чем решать простую
7. В долговременной перспективе большего можно добиться, решая маленькие, простые проблемы, чем большие и сложные
8. Часто наиболее интересные люди – это те,кто не боится быть оригинальным и не похожим на других
9. Привычное всегда предпочтительнее незнакомого
- 10.Люди, которые настаивают на ответе либо «да» либо «нет», просто не знают, насколько все на самом деле сложно
- 11.Человек, который ведет ровную, размеренную жизнь без особых сюрпризов и неожиданностей, на самом деле должен быть благодарен судьбе
- 12.Многие из наиболее важных решений основаны на неполной информации
- 13.Я больше люблю вечеринки со знакомыми людьми, чем те, на которых большинство людей мне совершенно не знакомы
- 14.Учителя и наставники, которые нечетко формулируют задания, дают возможность проявить инициативу и оригинальность
- 15.Чем скорее мы придем к единым ценностям и идеалам, тем лучше
- 16.Хороший учитель – это тот, кто заставляет тебя размышлять о твоём взгляде на вещи

Обработка результатів:

Кожному парному питанню присвоюється прямий бал, тобто абсолютно не згоден - 1бал , абсолютно згоден – 7 балів.

Непарні пункти підраховується у зворотному порядку: абсолютно не згоден 7 балів, абсолютно згоден - 1 бал.

Потім підраховується загальна сума балів, набрана за всіма 16 пунктами. Чим вище показник - тим більше толерантний респондент.

Література

Основна:

1. Практическая психология для менеджеров / [под ред. М. К. Тутушкиной]. - М.: Филинь, 1996. - С. 101-103.
2. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой].- М.: Смысл, 2008. - 172 с.

Додаткова:

- 1.Безюлева Г.В. Толерантність: взгляд, поиск, решение / Г.В. Безюлева Г.М. Шеламова. – М.: Вербум – М., - 2003. – 324 с.
2. Дробижева Л.М. Проблемы этнической толерантности в условиях роста этнического самосознания народов Российской Федерации/ Л.М. Дробижева // Толерантность в общественном сознании России. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1998. - С. 48 – 54
3. Олпорт Г.У. Становление личности: Избранные труды/ Г.У. Олпорт. - М.: Смысл, 2002. – 204 с.

Тема № 3. Формування та розвиток толерантності

Практичне заняття 3. Феномен толерантності та виховання культури толерантності засобами тренінгової роботи.

Навчальна мета заняття формування толерантності особистості через самопізнання, взаємопізнання, взаємодію.

Час проведення 20 годин (денна форма навчання), 6 год. (заочна форма навчання). Місце проведення - навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Поняття «індивідуальність» та її значимість.
2. Поняття толерантності: визначити зміст поняття та прояви толерантної поведінки.
- 3.Обговорити поняття, прояви інтолерантної поведінки та визначити види інтолерантності.
5. Надати прогноз толерантного ставлення до людей, що викликають у нас агресивні почуття.
6. Емпатія: визначити зміст поняття та її прояви.

Методичні вказівки.

Формування толерантності в структурі етичного світогляду. Формування та розвиток толерантності в процесі навчання та професіоналізації. Феномен толерантності та виховання культури толерантності засобами тренінгової роботи.

Елементи психологічного тренінгу та дискусія.

I Привітання ведучих.

II Знайомство із правилами роботи тренінгової групи.

Виявляти активність.

Слухати один одного, не перебиваючи.

Говорити тільки від себе.

Якщо інформація адресована комусь конкретно, то звертатися безпосередньо до цієї людини, а не говорити про неї в третій особі.

Не поширювати і не обговорювати за межами тренінгу те, що відбувається на заняттях.

Уникати критики при виконанні вправ, якщо виникає потреба щось покритикувати - дочекатися обговорення.

У разі небажання виконувати будь-яку вправу учасник має право

відмовитися, не пояснюючи причину цього, але він повинен публічно заявити про свою відмову.

III Розігрів

Вправа «Привітання жестами».

Ведучі починають заняття з того, що вітають учасників групи. Для того, щоб привітатися пропоную кожному придумати своє коротке привітання у вигляді жестів і привітатися, таким чином, з усіма. (3-5хвилин)

Слова ведучого: Ось бачите! Ми ще раз показали один одному, наскільки кожен з нас унікальний. Як усе-таки добре, що ми такі з вами різні і не схожі один на одного, інакше б наше життя було б нудним і не цікавим. А для того, щоб підтримувати в нашому житті мир і злагоду ми продовжуємо далі розвивати нашу особистість, і поговоримо про таке поняття як «толерантність». Напевно, в своєму житті, ви вже стикалися з цим поняттям. Скажіть нам, будь ласка, що воно означає?

(Відповіді учасників на загальне коло, висновок ведучого)

Вправа «Карлики та велетні». (3-5 хвилин)

Всі стоять у колі. На команду: <Велетні!> - Всі стоять, а на команду: <Карлики!> - Потрібно присісти. Ведучий намагається заплутати учасників - присідає на команду <Велетні>.

IV Перша частина тренінгу

Вправа «Вчимося цінувати індивідуальність» (60 хвилин)

Мета: навчитися цінувати індивідуальність іншого.

Етапи гри:

Якби ми вміли цінувати власну індивідуальність, нам було б легше приймати інакшість партнера.

Члени групи розсідаються по колу, у кожного заготовлені папір і олівець.

1. На початку гри скажіть приблизно наступне: «Ми часто хочемо бути точно такими ж, як інші, і страждаємо, відчуваючи, що відрізняємося від інших. Іноді дійсно добре, коли ми - як усі, але не менш важлива і наша індивідуальність. Її можна і потрібно цінувати ».

2. Запропонуйте кожному гравцеві написати три ознаки, які відрізняють його від всіх інших членів групи. Це може бути визнання своїх очевидних переваг або талантів, життєвих принципів тощо. У будь-якому випадку інформація повинна носити позитивний характер.

3. Наведіть три приклади з власного життя, щоб учасникам стало повністю зрозуміло, що від них вимагається. Для створення ігрової атмосфери використовуйте свою фантазію і почуття гумору.

4. Учасники записують свої імена і виконують завдання (3 хвилини). Попередьте, що Ви зберете записи і зачитаете їх, а члени групи будуть відгадувати, хто є автором тих чи інших тверджень.

5. Зберіть аркуші і ще раз відзначте позитивні аспекти того, що люди не схожі один на одного: ми стаємо цікаві один одному, можемо знайти нестандартне рішення проблеми, дати один одному імпульси до зміни і навчання і т.ін. Потім прочитайте кожен текст, і нехай гравці вгадають, ким він написаний. Якщо автора не вдається «вирахувати», він повинен назватися

сам.

Вправа «Кодекс толерантності». (30-40 хвилин)

Мета: розробка кодексу толерантності.

Етапи гри:

1. Завдання по мікрогрупам.
2. Учасникам тренінгу пропонується загальна структура "Кодексу толерантності":
3. – Преамбула
4. - Девіз кодексу
5. - Загальні принципи
6. - Правила і норми толерантної взаємодії
7. – Резюме
8. Обговорення та розробка кодексів в мікрогрупах.
9. Оформлення "Кодексів толерантності".
10. Творча презентація та захист проектів.

Притча «Мудреці і слон». (5 хвилин)

Давним-давно в маленькому місті жили-були шість сліпих мудреців. Одного разу в місто призвели слона. Мудреці захотіли побачити його. Але як? «Я знаю, - сказав один мудрець, - ми обмацаємо його». - «Гарна ідея, - сказали інші, - тоді ми будемо знати, який він - слон» .Отже, шість чоловік пішли до слона. Перший обмацав велике плоске вуха. Воно повільно рухалося вперед-назад. «Слон схожий на віяло!» - Закричав перший мудрець. Другий мудрець помацав ноги слона. «Він схожий на дерево!» - Вигукнув він. «Ви обидва неправі, - сказав третій, - він схожий на мотузку». Ця людина намацала слоновий хвіст. «Слон схожий на спис», - вигукнув четвертий. «Ні, ні, - кричав п'ятий, - слон як висока стіна!» Він казав так, обмацуючи пліч слона. Шостий мудрець смикав слоновий хобот. «Ви всі помиляєтесь, - сказав він, - слон схожий на змію». - «Ні, на мотузку!» - «Змія!» - «Стіна» - «Ви помиляєтесь!» - «Я правий!» Шестеро сліпих кричали один на одного цілу годину. І вони ніколи не дізналися, як виглядає слон.

Ведучий:

- Про що ця притча?

- Чому вони так і не дізналися, як виглядає слон?

(Відповіді учасників на загальне коло, висновок ведучого)

Ви маєте рацію. Кожна людина могла уявити собі лише те, що могли відчувати його руки. У результаті кожен думав, що він відкрив істину і знає, на що схожий слон. Ніхто не хотів слухати, що говорять інші.

- Чи були мудреці дійсно мудrimi?

У них виник конфлікт, заснований на відмінності в сприйнятті.

- Як мудреці могли б дізнатися, як насправді виглядає слон.

(Відповіді учасників на загальне коло, висновок ведучого)

Перепишіть кінець притчі.

Тепер після того, як ми визначили з вами поняття толерантності, давайте ж подумаємо, яку поведінку і типи відносин повинна підтримувати толерантна людина?

Вправа «Згадайте ситуації». (15-20 хвилин)

Етапи гри:

1. У парах згадайте, будь ласка, ситуації коли ви відчували себе прикро.
2. У парах згадайте, будь ласка, ситуації коли ви себе відчули некомфортно у зв'язку зі своєю етнічною приналежністю.
3. У малих групах необхідно виписати прояви інтолерантності по відношенню до учасників групи протягом їх життя на основі вже запропонованих ситуацій (мовна, вікова, релігійна і т. п.)
4. Формується зведений список рівнів інтолерантності.
5. Кожна група повинна вибрати один вид інтолерантності і проілюструвати його у вигляді сценки.
6. Решта повинні угадати і проаналізувати в чому це проявлялося конкретно (у словах, в поглядах, в глузуваннях, в жестах і т.п.)

V Кава- брейк

VI Друга частина тренінгу

Вправа «Поглянь по іншому». (60 хвилин)

Процедура проведення.

Ведучий ставить учасникам питання: «хто міг би вибрати і описати тип людини (за національністю, професією, характером тощо), який йому особливо неприємний, викликає агресію, огиду, ненависть, злість і т. п.?».

Учасник розповідає про «неприємну» людину як можна більш докладно. Він описує, як виглядає ця людина, що говорить, що робить, що саме в ньому викликає агресію. Завданням групи тут є якомога точніше і докладніше уявити собі образ даного «неприємного» персонажа. Потім пропонується кому-небудь з групи допомогти, зобразити цю людину. У разі відсутності охочих роль бере ведучий.

«Неприємний» сідає навпроти всіх інших учасників, що сидять півкільцем. Його «автор» сідає з правого боку трохи (на 0,5 метра) ззаду і збоку. Після цього вся група починає звинувачувати «неприємного» в тому, який він «поганий» (на основі вже сказаного, у висловлюваннях направлених «першій особі»).

Той, хто вигадав «неприємного» стає його «радником». «Неприємний» захищається за допомогою радника. Краще всього якщо той, хто його грає, буде виконувати тільки суворо роль дублера, повністю перекладаючи відповідальність на плечі «радника». У цьому випадку він не відповідає на висловлювання, не спитавши думки «радника».

У ситуації, коли радник не може придумати, як захистити свого підопічного він каже «Стоп». Гра зупиняється, і радник просить «допомогу залу» - всі учасники гри надають йому різні варіанти того, як він може захищати «неприємного».

Обмін «звинуваченнями» і відповідями на них триває в залежності від особливостей групи від 10 до 30 хв. Після цього проводиться обговорення.

Потім, в залежності від того, скільки часу залишилося, пропонується іншим учасникам групи розповісти про свого «неприємного» і попрацювати з цим.

Обговорення.

- Радник, розкажіть, будь ласка, про свій досвід, про почуття. Що нового ви для себе впізнали?
 - Чи вдалося вам поглянути іншими очима на раніше неприємний вам тип людей? Наскільки вдало у вас це вийшло?
 - Наскільки вам вдавалося допомогти «неприємному», чи був він чимось вам близький, схожий з вами?
 - Що в інших людях викликає нашу агресію - це те, що є у нас, але ми в собі цього не помічаємо.
 - Чи не здається вам, що «неприємний» тип людей - це найчастіше особистий козел відпущення, на якому легко зірвати злість і образу?
 - Хто згоден з думкою, що неприємна людина - це наша протилежність, наша «біла ворона»? Давайте поміркуємо над цим.
- Рефлексія заняття.

- Що нового ви дізналися для себе з сьогоднішнього заняття.
- Наскільки вдається вам у житті «дивитися по іншому» і чи збираєтеся ви це застосовувати в майбутньому?

Вправа «Моє улюблене місце на батьківщині» («Екскурсія»). (10 хвилин)

Процедура проведення. Перед виконанням вправи ведучий може сказати приблизно наступне: Усі ви живете в (назва населеного пункту) тривалий час, а багато хто живе тут все життя. За цей час ви, звичайно, вже добре вивчили своє місто, його визначні пам'ятки. Напевно, у кожного з вас є в ньому улюблені місця, в яких вам подобається бути. Можливо, вас приваблює архітектура або ландшафт місцевості, можливо - історичні події, пов'язані з цими місцями, а можливо і ваші власні спогади.

Уявіть собі, що ви познайомилися з людиною, яка нещодавно оселилась у вашому місті, приїхала звідкись здалеку, і ви вирішили показати їй місто. Але час дозволяє вам побувати лише в якомусь одному місці. Що це було б за місце? Чому ви вибрали саме його? З чим для вас пов'язано відвідування цього місця?

Вправа «Я - в групі» (5-7 хвилин)

Ведучий: «Закрийте очі ... Нехай тепер кожен візьме правою рукою руку сусіда ... Потримає його руку у своїй ... Постарайтеся, не відкриваючи очей, зосередитися на звуках навколо нас, нехай кожен зосередить свою увагу на тому, що чує, щоб це не було, нехай деякий час послухає та постарасться дізнатися звуки, які до нього долітають (1 хвилина). А тепер, все ще не відкриваючи очей, сконцентруйте свою увагу на долонях сусідів зліва і справа, долонях, яких ви торкаєтесь. Постарайтеся зрозуміти, яка долоня тепліше, яка - холодніше, і запам'ятайте, була це долоня сусіда праворуч або ліворуч (30 секунд). А тепер, як і раніше, з закритими очима, згорнувши руки, зосередьтесь на своєму диханні, відчуйте, як повітря входить і виходить через ніздрі і губи, як рухається грудна клітка і живіт при кожному вдиху видиху

(1 хвилина). А тепер спробуйте порахувати кожен вдих і на п'ятому відкрийте очі »

VII Підбивання підсумків. (3-5 хвилин)

Не дарма філософи говорили про те, що:
 якщо хочеш змінити державу, почни з провінцій;
 якщо хочеш змінити провінції, почни з міст;
 якщо хочеш змінити міста, почни з будинків;
 якщо хочеш змінити будинки, почни з сім'ї;
 якщо хочеш змінити сім'ю, почни з себе!

«Так давайте ж спробуємо бути толерантними по відношенню до оточуючих нас людям. І відноситися до них так, як хотіли, що б ставилися до вас. Ми пропонуємо кожному з нас узяти на себе відповідальність, за який-небудь добрий вчинок. Наприклад, підтримувати один одного у важку хвилину, або дарувати гарний настрій оточуючим».

Альтернативні вправи.

1. Вправа «Пересядьте ті, хто ...»

Мета вправи: допомогти учасникам ближче пізнати один одного.

- Хто стоїть у центрі кола (для початку ним буду я) пропонує помінятися місцями (пересісти) всім тим, хто володіє загальною ознакою. Наприклад, я скажу: "пересядьте всі ті, хто народився навесні" - і всі, хто народився навесні повинні помінятися місцями. При цьому, той, хто стоїть у центрі кола, повинен постаратися встигнути зайняти одне з місць, а хто залишиться в центрі без місця, продовжує гру.

Після виконання вправи можна запитати в учасників:

- Як ви себе почуваете?
- Як ваш настрій?
- Чи не правда, спільного в нас більше, ніж відмінностей?

2. Вправа "Ми схожі?"

Мета вправи: знайомство учасників один з одним, підвищення довіри один до одного.

Спочатку учасники безладно ходять по кімнаті і кажуть кожному, хто зустрічається, по 2 фрази, що починаються зі слів:

- Ти схожий на мене тим, що ...
- Я відрізняюся від тебе тим, що ...

Інший варіант: у парах 4 хвилини вести розмову на тему "Чим ми схожі"; потім 4 хвилини - на тему "Чим ми відрізняємося". Після закінчення проводиться обговорення, звертається увага на те, що було легко і що було важко робити, які були відкриття. У підсумку робиться висновок про те, що всі ми, по суті, схожі і в той же час різні, але ми маємо право на ці відмінності, і ніхто не може нас примусити бути іншими.

3. Вправа «Я з тобою не згоден»

У тих же групах ведучий звертається до одного з учасників зі словами «Света, я вважаю, що в людині головне - це зовнішність». Людина, до якої він звернувся, відповідає: «Я з тобою не згодна, тому що ...». Її відповідь має бути переконливою і неагресивною, що не переходить на особистості. Учасники не повинні влаштовувати диспути. Це просто

тренінг, не круглий стіл. Таким чином, ведучий звертається з одним і тим же спірним твердженням до всіх учасників групи. Кожен учасник групи повинен відповісти за тим же принципом.

4. Вправа Пліт:

Уявіть собі, що ви пливли на кораблі, і в шторм корабель зазнав аварії. На кораблі є матеріали, щоб зробити пліт для всієї команди. Шторм триває, і пліт поступово почав розвалюватись. Спостерігаємо за дією кожного учасника цієї вправи.

5. Вправа «Що мені не подобається в собі».

Цілі:

- Підвищення самоприйняття і зниження внутрішньої конфліктності.
- Усвідомлення і актуалізація особистісних ресурсів.

Необхідний час: 30 хв.

Процедура проведення.

Ведучий говорить, що кожній людині щось подобається в собі, але є і те, що неприємно. Потім він просить учасників «подивитися всередину себе» і обрати щось одне, що більше за все в собі не подобається. Це може бути якість, властивість характеру, звичка, манера поведінки, якась пережита емоція. Важливо, щоб це було дійсно те, чого дуже хотілося б позбутися, що завдає неприємностей. Потім вибирається бажаний розповісти про те, що йому не подобається в собі. Після його розповіді група в довільному порядку дає відповідь на запитання: «для чого ця якість, властивість характеру і т. п. могла б стати в нагоді». Важливо акцентувати увагу не на «моральному» аспекті (добре-погано), а на «прикладному», на можливості користі цієї якості.

Після того, як у ролі оповідача виступлять всі бажуючі ведучий переходить до обговорення.

Обговорення.

- Чи завжди ви погоджувалися з «виправданням» того, що вам не подобається в собі?
- Чи з'явилося у вас почуття, як вам в житті може допомогти те, що вам в собі не подобається?
- Чи не здається вам, що немає «поганих» або «добрих» якостей, а важливо те, як їх людина використовує?
- «Не подобається в собі - не подобається в інших» - чи згодні ви з цим?

6. Вправа «Анти-Я».

Цілі:

- Підвищення самоприйняття і зниження внутрішньої конфліктності.
- Усвідомлення, актуалізація та інтеграція особистісних ресурсів.

Необхідний час: 30 хв.

Процедура проведення.

Ведучий розповідає, що «один відомий австрійський психолог, вважав, що у кожної людини є «Тінь». Під тінню він розумів те (почуття, якості, звички, манери), що людина в самому собі відкидає. Тобто частина самого себе, яку людина не хоче визнавати «своєю», часто

настільки, що «забуває» про неї.

Зараз я хочу попросити вас задуматися і уявити людину, яку в повному сенсі цього слова можна було б назвати вашою тінню. Це повинна бути людина - повна протилежність тому, ким ви хотіли б бути. Можна сказати, що це буде ваше «Анти-Я».

На придумування відводиться 5 хв., потім ведучий просить учасників перевтілитися у своїх «анти-я». Протягом 10 хвилин в приміщенні де проводиться заняття будуть знаходитися не учасники, а їх «анти-я». Дозволяється ходити, говорити, загалом – все, крім фізичного насильства по відношенню один до одного. Бажано робити все, щоб найбільш яскраво і повно відчувати себе своєю протилежністю.

Після завершення 10 хв. група переходить до обговорення

Обговорення.

- Розкажіть про ваші почуття, цікаві моменти, які у вас виникли?
- Вам чимось сподобалося бути «Анти-Я»? Чим цей персонаж міг бути вам корисний?
- Чому ви б могли навчитися у своєї протилежності, що у ній хотіли б запозичити?
- На думку К. Г. Юнга не можна «бігти» від своєї тіні, а треба прийняти її до себе і як би «домовитися»? А ви б могли домовитися зі своєю тінню?

7. «Машина з характером».

Мета: згуртувати групу і зробити з неї справжню команду.

Час проведення: 20 хвилин.

Етапи гри:

1. Розкажіть про цілі гри. Вся група повинна побудувати уявну машину. Її деталі - це тільки злагоджені та різноманітні рухи і вигуки гравців. При цьому кожному учаснику доведеться уважно стежити за діями інших членів команди. Під час гри не можна розмовляти.
2. Попросіть одного добровольця (гравець № 1) вийти на середину кола і скажіть йому: "Я хочу, щоб зараз ти почав виконувати які-небудь повторювані рухи. Можливо ти хочеш поперемінно витягати руки вгору, або погладжувати живіт правою рукою, або стрибати на одній нозі. Підходить будь-яка дія, але ти повинен безперервно повторювати її. Якщо хочеш, можеш свої рухи супроводжувати вигуками".
3. Коли гравець № 1 визначиться зі своїми діями, він стає першою деталлю машини. Тепер наступний доброволець може стати другою деталлю.
4. Гравець № 2, зі свого боку, виконує рухи, які доповнюють дію першого гравця. Якщо, наприклад, гравець № 1 дивиться вгору, погладжує себе по животу і при цьому в проміжку поперемінно каже "Ах" і "Ох", то гравець № 2 може стати обабіч і кожного разу, коли гравець № 1 говорить "Ах", розводити руками, а при заключному "Ох" один раз підстрибувати. Він може також стати боком до гравця № 1, класти йому праву руку на голову і при цьому говорити "Ау", причому

для свого "Ау" вибрати момент між "Ах" і "Ох".

5. Коли рухи перших добровольців знайдуть достатню координованість, до них може приєднуватися третій гравець. Кожен гравець повинен стати новою деталлю машини і намагатися зробити її більш цікавою і багатогранною. Кожен може вибрати собі місце, де він міг би розташуватися, а також придумати свою дію і вигуки.

6. Коли задіяні всі гравці, ви можете дозволити фантастичній машині півхвилини працювати в обраному групою темпі. Потім запропонуйте, щоб швидкість роботи дещо збільшилася, потім злегка сповільнилася, потім почала зупинятися. Зрештою машина повинна розвалитися.

Обговорення гри:

- Чи змогла група створити цікаву машину?
- Чи функціонувала машина деякий час без перебоїв?
- У який момент ви стали деталлю машини?
- Як ви придумали свої дії?
- Чи важко було дотримуватися єдиного ритму і темпу роботи?
- Що відбувалося, коли хід машини прискорювався або сповільнювався?
- Чи важко було розібрати машину?
- Як впливало на роботу те, що вам не можна було перемовлятися між собою?

Варіанти:

Учасники, розбившись по четверо чи п'ятеро, можуть зображати реально існуючі механізми, агрегати, машини: будильник, кавомолку, мотор, планер. Гравці можуть побудувати машину, алегорично зображує концептуальне поняття, наприклад, машину любові, війни, миру і т. д.

8. Вправа «Спільна мова»

Цілі:

- розвиток різних каналів спілкування;
- підвищення уваги до невербальних способів спілкування;
- научіння досягненню взаєморозуміння при використанні нестандартних способів спілкування.

Учасники розбиваються на мікрогрупи по три людини, які мають домовитися між собою, наприклад, про час, місце і мету зустрічі. Засоби спілкування у кожного обмежені.

Один - "сліпий" і не може рухатися.

Другий - "німий" і теж нерухомий.

Третій - "сліпий" і "німий", але може рухатися.

Обговорення:

- Що сприяє, а що перешкоджає успішному пошуку спільної мови?
- Наскільки складно було впоратися із завданням?
- Як швидко "трійка" змогла домовитися?
- Проведіть паралелі з життєвими ситуаціями, в яких люди не в змозі домовитися і спілкуються "як сліпий з німим".

9. Вправа «Кінопроби»

Цілі:

- розвиток почуття емпатії учасників групи по відношенню один до одного;
- отримання зворотного зв'язку від групи

Необхідний час: 25 хвилин

Процедура проведення: Ведучий пропонує учасникам уявити, що вони - відомі кінорежисери, і проводять кінопроби. Одному учаснику пропонується розпочати виконання вправи першим. Він повинен вибрати з групи одного «актора» і придумати для нього роль, яка, на думку «режисера», найкраще підходила б для «актора». Це може бути персонаж із вже існуючого фільму, вистави, книжки, або персонаж, вигаданий самим «режисером». «Режисер» повинен якомога докладніше розповісти про роль: що це за персонаж, який його характер, його минуле тощо. Потім «актор» відповідає, наскільки запропонована роль підходить йому, і, можливо, розповідає про роль, яку він сам хотів би зіграти. Після цього сам «актор» стає «режисером», і обирає нового «актора». Кожен учасник може побувати «актором» лише один раз. Ведучому необхідно стежити за тим, щоб всі учасники групи побували як в ролі актора, так і режисера.

Обговорення.

- Чи була роль, запропонована тобі, несподіванкою для тебе?
- Як ти думаєш, чим керувався «режисер», підбираючи для тебе саме цю роль?

10. Вправа «Справжня людина».

Цілі:

- актуалізація уявлень про толерантну особистість;
- навчання навичкам толерантної взаємодії в напруженій ситуації

Необхідний час: 30 хв.

Матеріали. Картки з написаними на них емоційними станами (страх, образа, радість, смуток і т. п.). Аркуш паперу А3, Маркери або фломастери.

Процедура проведення.

Ведучий розповідає про те, що у кожного є уявлення, якою повинна бути «справжня людина». Він пропонує групі створити портрет такої людини, що складається з набору якостей. Учасники пропонують яку-небудь якість і, якщо вся група згодна, що вона характеризує «справжню людину», ведучий записує її на великому аркуші. Потім групі пропонується «спробувати» себе в ролі «справжньої людини». Бажаючий виходить і сідає на стілець перед групою. Усі інші отримують картки з написаними на них емоційними станами. Потім один з групи виходить і сідає навпроти «справжньої людини». Він ніби прийшов до неї в гості. При цьому він спілкується, виходячи з емоційного стану, що записаний на його картці. У зв'язку з цим бажано спочатку просити вийти учасників, які отримали найбільш «проблемні»

картки (образу, злість) для створення первинної напруги.

«Справжня людина», спілкується з гостем, виходячи з тих якостей, які раніше відзначила вся група. Якщо йому важко дати адекватну толерантну відповідь на якесь агресивне висловлювання на свою адресу, то він має право звернутися за допомогою до всієї групи.

На одне «відвідування» відводиться 3-5 хв. Потім «справжня людина змінюється». Бажано, щоб у цій ролі побували всі учасники групи.

Обговорення.

- Як вам було в ролі справжньої людини? Чим вона схожа, чим відрізняється від вас реальних?

- Що було в цій ролі невласливе вам?

- Хотілося б вам у своєму житті бути поряд з такою людиною? А самому нею стати? Що для цього потрібно?

Література

Основна:

1. Бардьер Г.Л. Социальная психология толерантности / Г.Л. Бардьер. – СПб.: Питер, 2005. – 111 с.
2. Безюлева Г.В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г.В. Безюлева Г.М. Шеламова. – М.: Вербум – М., - 2003. – 324 с.
3. Дробижева Л.М. Проблемы этнической толерантности в условиях роста этнического самосознания народов Российской Федерации/ Л.М. Дробижева // Толерантность в общественном сознании России. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1998. - С. 48 – 54.
4. Клепцова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности/ Е. Ю. Клепцова.- М.: Академический проект, 2004.- 176 с.
5. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межетнической толерантности: учеб. пособие/ Л.Г. Почебут. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 281 с.
6. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой].- М.: Смысл, 2008. - 172 с.
7. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими: тренинг толерантности для подростков. Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. - М.: Генезис, 2000. - 198 с.

Додаткова:

1. Асмолов А.Г. Слово о толерантности/ А.Г. Асмолов // Век толерантности. - 2001. - № 1. - С. 2-4.
1. Асташова Н.А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений/ Н.А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. - М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2002. - 368 с.

2. Баранов С.Т. Проблема толерантности в России/ С.Т. Баранов // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия "Гуманитарные науки" №3.
3. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании/ С.Л. Братченко // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. Красноярск, 2003. - С. 104-117.
4. Бондырева С. К. Толерантность. Введение в проблему / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М.: Издательство Московского Психолого - социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2003. – 240 с.
5. Гусев А.И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности / А.И.Гусев // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. - №1. – С. 21-28.
6. Гаюрова Ю.А. Культурные ценности как детерминанты межэтнической толерантности – интолерантности/ Ю.А. Гаюрова // Идентичность и толерантность. М., 2002.
7. Гриншпун И.Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности (к вопросу о толерантности как психическом явлении)/ И.Б. Гриншпун// Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. научно-метод. ст. / РАН Моск. психол.-соц. ин-т. - М.- Воронеж: МодЭК, 2002. - С. 3. 31-41.
8. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетели / Р.Р. Валитова// Вестник Московского университета. Серия 7. Философия, 1996. - № 1.- С. 33-37.
9. Декларація принципів толерантності.- Педагогіка толерантності - 1999, № 3-4.
10. Николсон П. Толерантность как моральный идеал / П. Николсон// Толерантность:вестник Уральского МИОН. 2001.- Вып. 1.- С. 129-146.
- 11.Солдатова Г.У. Межэтническая напряженность/ Г.У. Солдатова.- М.: Смысл,1998.-178 с.
- 12.Степанов П.В. Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика/ П.В. Степанов. - М., 2003. – 80 с.
- 13.Толерантность /[общ. ред. М.П. Мchedlova]. – М.: Республика, 2004. - 416 с.
- 14.Кожухарь Г. С. Проблема толерантности в межличностном общении/ Г.С. Кожухарь // Вопросы психологии. 2006. № 2.- С.5-12.
- 15.Олпорт Г.У. Становление личности: Избранные труды/ Г.У. Олпорт. - М.: Смысл, 2002. – 204 с.
- 16.Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика):. Сб. науч.-метод. ст. 2-е изд., стереотип/ [отв. ред. Бондырева С.К.] .-М.НПО «Модек», 2003.- 368 с.
- 17.Щеколдина С.Д. Тренинг толерантности/ С.Д. Щеколдина. - М. : Ось-89, 2004. - 80 с.

Методичне забезпечення

1. Безюлева Г.В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г.В. Безюлева Г.М. Шеламова. – М.: Вербум – М., - 2003. – 324 с.

2. Клепцова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности/ Е. Ю. Клепцова.- М.: Академический проект, 2004.- 176 с.
3. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой].- М.: Смысл, 2008. - 172 с.
4. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими: тренинг толерантности для подростков. Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. - М.: Генезис, 2000. - 198 с.

4.Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. – Вінниця, 2007. – 197 с.
3. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. Грива. – Київ : ПАРАПАН, 2005. – 227 с.
4. Декларація принципів толерантності.- Педагогіка толерантності - 1999, №3-4.

Допоміжна література:

5. Акімов Д. Явища толерантності і мігрантофобії в умовах сучасної трудової міграції / Дмитро Акімов // Віче.-2009.-№20.-С.17-19
6. Баранова Н.П. Толерантне спілкування. Тренінг для вчителів. /Н.П.Баранова. // Шкільному психологу.-2009.-№3.-С.21
7. Бібліотека – територія толерантності. // Бібліотечний форум України.- 2007.-№3.-С.38
8. Безкоровайна О. Роль активних форм соціально-ціннісної діяльності у вихованні особистості сучасного підлітка./О.Безкоровайна.//Рідна школа.-2005.-№12.-С.38
9. Виховання толерантності починається з учителя.//Рідна школа.-2005.-№6.-С.29
10. Галицький І. Нормативні засади концепції формування толерантності в українському суспільстві/І.Галицький// Право України.-2011.-№9.-С.294-301
11. Гамрецький І. Толерантність і духовна безпека молоді./І.Гамрецький.//Рідна школа.-2005.-№4.-С.26
12. Гусев А.І. Толерантность до невизначеності неопределенности: проблематика исследований./А.И.Гусев.// Практична психологія та соціальна робота. -2007.-№8.-С.75
13. Декларація принципів толерантності. // Віче.-2002.-№11.-С.12

Інформаційні ресурси в Інтернеті

14. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
15. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
16. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
17. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
18. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>
19. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
20. Пошукова система SpringerOpen <https://www.springeropen.com/>
21. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM)
<https://oai.org.ua/http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6564/1/Melnichuk.pdf>
22. Електронна бібліотека Наукова періодика України
<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>